

ОРНІТОФАУНА УРОЧИЩ ІНГУЛЕЦЬКОЇ ДАЧІ (ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ) У ГНІЗДОВИЙ ПЕРІОД

П.С. Панченко¹, К.О. Редінов², О.О. Форманюк³

¹ Азово-Чорноморська орнітологічна робоча група;
пр. Добровольського, 114/1, кв. 18, м. Одеса, 65111, Україна
Azov-Black Sea Ornithological Working Group;

пр. Dobrovol'skogo, 114/1, No 18, Odesa, 65111, Ukraine
² Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»;
вул. Торгова, 23а, м. Очаків, Миколаївська обл., 57508, Україна
Regional Landscape Park «Kinburnska kosa»;
Torhova str., 23a, Ochakiv, Mykolayiv region, 57508, Ukraine

³ Азово-Чорноморська орнітологічна робоча група;
вул. Хіміків 12, кв. 167, м. Южне, Одеська обл., 65481, Україна
Azov-Black Sea Ornithological Working Group;
Khimikiv str. 12, No 167, Yuzhny Town, Odesa region, 65481, Ukraine

✉ П.С. Панченко (P.S. Panchenko), e-mail: panpschaale@gmail.com

 Pavel Panchenko <https://orcid.org/0000-0003-3602-0831>

 Konstantin Redinov <https://orcid.org/0000-0003-4903-3586>

 Oleg Formanyuk <https://orcid.org/0000-0001-8408-0981>

Ornithofauna of tracts of the Ingulets forest plot (Kherson region) in breeding period. - P.S. Panchenko, K.A. Redinov, O.A. Formanyuk. - Avifauna of Ukraine. 11. 2025. - The Ingulets forest plantations, consisting of three tracts, were established in the valley of the Ingulets River in the 19th and early 20th centuries. During next years, the forest was also planted in other areas between the tracts. The first ornithofaunistic survey of this area was carried out in 1936–1938, the second in 1967. On May 27–28, 2018, we surveyed the Novodmytrivsky forest, the adjacent stands of the Veliko-Oleksandrivsky Forest and the Inhulets River valley. Based on literature and our own data, faunal lists of birds recorded during the reproductive period were compiled. In total, 60 species have been discovered. Since 1938, at least 20 new breeding species have appeared, and minimum nine species have ceased nesting. [Ukrainian].

Key words: fauna, South Ukraine, steppe zone, afforestation, breeding.

Лісонасадження Інгулецької дачі, що складається з трьох урочищ, закладені в долині р. Інгулець у XIX – на початку XX ст. У наступні роки ліс посаджений також на інших ділянках між урочищами. Перше орнітофауністичне обстеження цієї території проведено в 1936–1938 рр., друге – в 1967 р. 27–28.05.2018 р. ми обстежили Новодмитрівський ліс і прилегли до нього насадження Велико-Олександрівського лісу й долини р. Інгулець. За літературними і власними даними складені фауністичні списки птахів, зареєстрованих у репродуктивний період. Загалом виявлено 60 видів. Після 1938 р. на гніздуванні з'явилося щонайменше 20 нових видів, перестали гніздитися мінімум 9 видів.

Ключові слова: фауна, Південна Україна, степова зона, штучні насадження, гніздування.

Ця стаття продовжує цикл наших робіт, присвячених генезису орнітофауни штучних насаджень степової зони Правобережної України (Редінов и др., 2017 та ін.). У ній ми узагальнили та проаналізували всю відому інформацію

щодо насаджень Інгулецької дачі, яку орнітологи обстежували протягом останніх 80 років неодноразово. По суті, ця стаття доповнює нашу роботу, присвячену гніздовій орнітофауні Володимирівського лісу з околицями (Редінов і др., 2020), розташованого приблизно за 30 км від території, яку ми розглядаємо.

Район досліджень

Насадження Інгулецької дачі закладені у XIX – на початку XX ст. в долині р. Інгулець. У 1937–1944 рр. урочища Велико-Олександрівське (220 га), Архангельське (37) та Новодмитрівське (23), розташовані на лівому березі р. Інгулець, відповідно біля сел. Велика Олександрівка, сел. Архангельське та с. Новодмитрівка, загальною площею близько 280 га, під назвою Інгулецької лісової дачі (Інгулецької дачі) входили до складу Володимирівського лісництва Миколаївської області (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940 та ін.). З 1944 р. й досі вони адміністративно належать до Херсонської області (Миколаївська обл., 2007).

За описом В.В. Шевченка (1940), в Інгулецькій дачі переважали акацієві та соснові насадження на пісках. У заплавної частині прибережна деревна рослинність складалася з верби (*Salix* sp.) та маслинки вузьколістої (*Elaeagnus angustifolia*), за нею йшли змішані квартали з дуба звичайного (*Quercus robur*), ясена (*Fraxinus* sp.), клена (*Acer* sp.) з підліском із клена татарського (*Acer tataricum*), бузини чорної (*Sambucus nigra*) та акації жовтої (*Caragana arborescens*). Заплавні насадження було закладено переважно у 1860-х рр. Значну площу займали квартали робінії псевдоакації (*Robinia pseudoacacia*) віком 25–30 років та квартали сосни (*Pinus* sp.) віком до 60 років.

За описом О.С. Будниченка (1950), Інгулецька (Велико-Олександрівська) та Новодмитрівська лісові дачі склалися з дуба, ясена, бруслини та клена віком 60–100 років.

Ці насадження збереглися до нашого часу. Також закладено нові квартали і, по суті, Новодмитрівський і Великоолександрівський ліси зараз представляють один масив. Штучні насадження також з'явилися і на інших ділянках заплави Інгульця (рис.). Крім того, лучні та степові ділянки в багатьох місцях поросли природною деревно-чагарниковою рослинністю, що розвинулася, як і в інших місцях, внаслідок зменшення пасовищного навантаження.

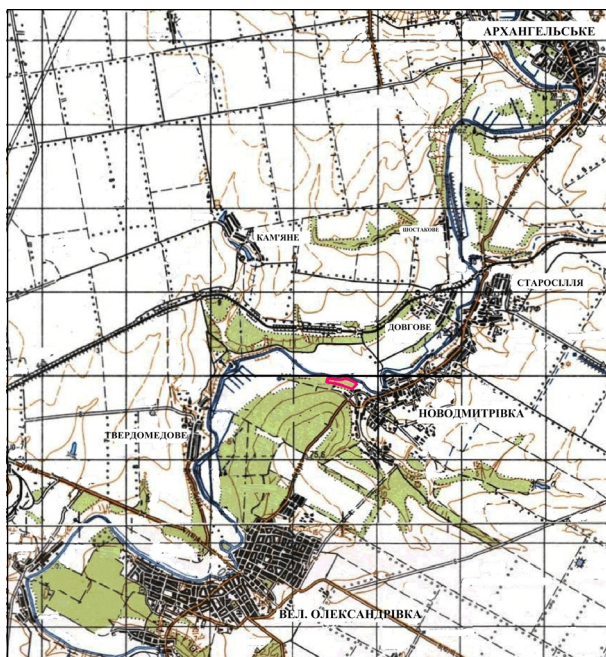
У Новодмитрівському лісі¹ в даний час росте 20 деревно-чагарникових видів: груша звичайна (*Pyrus communis*), дуб звичайний, клен польовий (*Acer*

¹ Опис Архангельського лісу (Ходосовцев та ін., 2019) ми не наводимо, оскільки він нами не обстежувався.

campestre), клен татарський, тополя біла (*Populus alba*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), айлант найвищий (*Ailanthus altissima*), в'яз низький (*Ulmus pumila*), гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), горіх волоський (*Juglans regia*), робінія псевдоакація, шовковиця біла (*Morus alba*), ясен пенсільванський (*Fraxinus pennsylvanica*). З чагарників домінують глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), бруслина європейська (*Euonymus europaeus*), терен степовий (*Prunus stepposa*), шипшина звичайна (*Rosa canina*), бузина чорна. У лісі переважають зімкнуті тіньові насадження. Серед дерев своєю висотою (до 30 м, обхват стовбура 260–280 см) виділяється ясен звичайний. У лісі ростуть розрізнено вікові дуби з обхватом стовбура більше 320 см. Судячи з дуба віком 185 років, ліс був закладений не пізніше 1830-х рр. (Ходосовцев та ін., 2019).

Згідно фізико-географічного районування, урочища Інгулецької дачі розташовані в північностеповій підзоні степової зони України (Національний атлас України, 2007).

Зараз частина насаджень Інгулецької дачі має статус заповідних урочищ місцевого значення (Леоненко та ін., 2003а, 2003б): «Летючі піски» (110 га) – біля північно-західної околиці сел. Велика Олександрівка Бериславського (Великоолександрівського)² району; «Архангельський ліс» (37 га) – біля

Район розташування Інгулецьких дач. Червоною лінією окреслено межі Новодмитрівського лісу.
Study area.

² У дужках курсивом наводимо назви районів до введення 1.01.2021 р. нового адміністративно-територіального поділу України.

сел. Архангельське Бериславського (*Високопільського*) району; «Новодмитрівський ліс» (23 га) – біля західної околиці с. Новодмитрівка Бериславського (*Великоолександрівського*) району. У 2022 р. вони зазнали значного впливу воєнних дій – пожежі, обстріли тощо (Скоробогатов та ін., 2023; наші дані).

Матеріал і методика

Для аналізу орнітофауни штучних насаджень долини р. Інгулець узагальнено дані щодо Інгулецької дачі, зібрані різними дослідниками в 1936–1967 рр., і результати обліків, проведених нами у 2018 р. в Новодмитрівському лісі та фрагментарно – на прилеглій до нього території. Види, що гніздяться на полях, степових і лучних ділянках, у населених пунктах, плавнях, не розглядаються.

Варто зазначити, що птахів Інгулецької дачі багато орнітологів розглядали разом із Володимирівським лісом і старими полезахисними лісосмугами, що прилягають до нього, оскільки вони розташовані неподалік і раніше входили до складу Володимирівського лісництва.

Є.М. Воронцовим (1940) Інгулецька дача обстежена 24–25.05.1936 р.³, ним складено в табличній формі перелік деревно-чагарникових видів. У 1936 р. О.С. Будниченко (1940, 1950) вивчав екологію, живлення та господарське значення низки видів птахів в ур. Велико-Олександрівське та Новодмитрівському лісі.

У 1937–1938 рр. у Володимирівському лісництві, включаючи Інгулецьку дачу, проводив дослідження В.В. Шевченко (1940). Судячи з етикеток здобутих птахів, екземпляри яких зберігаються в Музеї природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (Девятко, Джамирзоев, 2012), він працював в Інгулецькій дачі 1.04–14.06, 25–26.06⁴ та 23.09–18.10.1937 р., а також 29.03–18.04.1938 р.⁵ Крім того, цей дослідник збирав відомості про птахів Володимирівського лісництва в лютому – березні 1937 р. або/і 1938 р. (Шевченко, 1940). У зборах матеріалів в Інгулецькій дачі В.В. Шевченку допомагав М.І. Зябров, який здобув птахів 28.05–29.06.1937 р. та 28.01–6.02.1938 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012).

³ Судячи з дат здобування птахів (Девятко, Джамирзоев, 2012), з ним був і М.І. Зябров.

⁴ У період із 15 по 22.06.1937 р. В.В. Шевченко проводив спостереження у плавнях Дніпра в с. Гаврилівка Бериславського (*Нововоронцовського*) району Херсонської області (Шевченко, 1940; Девятко, Джамирзоев, 2012).

⁵ Варто зазначити, що В.В. Шевченко в період із 24.05 по 3.07.1938 р. колектував птахів у Чорному лісі в Кіровоградській області (Девятко, Джамирзоев, 2012). Найімовірніше, в період із 19.04 до 23.05.1938 р. у Володимирівському лісництві та, відповідно, й Інгулецьких дачах він не працював.

За даними, зібраними згаданими дослідниками в 1936–1938 рр., та, можливо, своїми, І.Б. Волчанецький (Волчанецкий, 1959) склав єдиний список видів птахів, які гніздяться й зустрічаються у Володимирівському лісі та Інгулецькій дачі. Для ряду видів зазначено, що вони знайдені лише в Інгулецьких дачах.⁶

У 1967 р. штучні лісонасадження степової зони України обстежила експедиція під керівництвом І.Б. Волчанецького (Волчанецкий и др., 1970). За її результатами для кожного з відвіданих об'єктів було складено видові списки. До них включені лише ті види, статус яких змінився в порівнянні з результатами попередніх обстежень хоча би в одному з насаджень. У червні 1967 р. експедиція вивчала орнітофауну Інгулецької дачі, для якої окремо для листяного та соснового лісу біля сел. Велика Олександрівка також були складені такі списки.⁷

Протягом наступних 50 років дослідження гніздової фауни масивів Інгулецької дачі та її околиць проводилися фрагментарно. Так, у соснових насадженнях ур. «Сипучі піски» в 1962 р. зібрано погадки вухатої сови (*Asio otus*) та виявлено низку інших видів сов (Абеленцев, Уманская, 1968). У 2001–2002 рр. у басейні Інгульця проводили обліки гніздових денних хижих птахів (Милобог и др., 2002; Ветров и др., 2003).⁸

У 2018 р. (з вечора 27 до середини дня 28.05) авторами цього повідомлення було проведено обстеження Новодмитрівського лісу, а також прилеглих до нього насаджень Велико-Олександрівського лісу (сосновий і листяний ліс, робінієві насадження) та долини р. Інгулець.⁹ У самому Новодмитрівському лісі ми й ночували (рис.).

Як ми бачимо, інформація про птахів Інгулецьких дач дуже розрізнена, зібрана в різних урочищах та за їх межами. Але все-таки ми її спробували узагальнити та проаналізувати. Складені внаслідок роботи різних дослідників фауністичні списки птахів, виявлених у гніздовий період, з урахуванням музейних колекцій, зведено в таблицю. Для 1967 р. перелік видів визначено шляхом зіставлення списків за 1936–1938 рр., представлених у різних публікаціях (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Волчанецкий и др., 1970).

⁶ У таблиці допущено низку помилок, тому її треба використовувати з обережністю.

⁷ У цих списках також допущені помилки, які перекочували сюди з попередньої публікації (Волчанецкий, 1959), де дані щодо Володимирівського лісу, ползахисних лісосмуг та Інгулецької дачі об'єднані та представлені в одній колонці таблиці.

⁸ У 2002 р. один із авторів брав участь в експедиції по долині Інгульця та р. Висунь (Костюшин, Редінов, 2004). Ця ділянка тоді обстежена не була, але загалом отримано уявлення про гніздову орнітофауну даного району.

⁹ Автори вдячні І.Є. Моїсєєву за допомогу у проведенні досліджень і надану фотографію.

У статті ми використовуємо наукові латинські назви згідно ІОС World Bird List¹⁰, а українські – роботи В.М. Грищенка (Grishchenko, 2004) з уточненнями й доповненнями. Статуси гніздування вказані згідно з нашою публікацією (Рединов и др., 2017). Еколого-фауністичний аналіз проведено на основі роботи В.П. Беліка (Белик, 2000); з аналізу виключені види, гніздування яких сумнівне.

Результати

За весь період досліджень для Інгuleцької лісової дачі наводиться 65 видів птахів, виявлених у гніздовий період (табл.). Для 60 видів гніздування доведено, не викликає сумніву чи вірогідне. Включення до списку гніздових наступних 5 видів: голуба-синяка (*Columba oenans*), сиворакші (*Coracias garrulus*), жовтобрового вівчарика (*Phylloscopus sibilatrix*), весняного вівчарика (*Ph. trochilus*) і малої мухоловки (*Ficedula parva*) (Воронцов, 1940; Шевченко, 1940; Волчанецкий, 1959; Волчанецкий и др., 1970), на нашу думку, не обґрунтовано, що обговорюється у видових нарисах. Вони віднесені до групи видів, гніздування яких є сумнівним, і виключені з подальших розрахунків.

За результатами досліджень у 1936–1967 рр. для обстеженої території наводиться 49 гніздових видів. Нами у 2018 р. у гніздовий період виявлено 47 видів. Через короткочасність наших спостережень деякі види могли бути пропущеними.

Нижче наведено інформацію про всі виявлені у гніздовий період види птахів, включаючи й ті, гніздування яких є сумнівним.

Сіра куріпка (*Perdix perdix*). Раніше мешкала в Інгuleцьких дачах (Воронцов, 1940). Нині в Новодмитрівському лісі й, напевно, в інших лісах не гніздиться.

Фазан (*Phasianus colchicus*). Інтродукований вид. У 1959 р. в колишньому Великоолександрівському районі, де розташовані дві з трьох ділянок Інгuleцької дачі, включаючи Новодмитрівський ліс, випущено 200 птахів: 100 – у 1959 р. та 100 – у 1960 р. (Литус, 1986). За даними Т. Боровської (Боровская, 1963), ці 200 птахів були випущені в Недогірському лісі, розташованому на південь від сел. Велика Олександрівка. У 1967 р. фазан був виявлений в Інгuleцькій дачі (Волчанецкий и др., 1970).¹¹ Нами 28.05.2018 р. спостерігався самець у долині річки біля Новодмитрівського лісу.

¹⁰ <http://www.worldbirdnames.org>

¹¹ Згідно з текстом авторів, фазан був розведений у лісах по Інгuleцьцю, що узгоджується з даними Т. Боровської (1963) та І.С. Літуса (Литус, 1986).

Дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*). Нечисленний вид. Наведений для Інгулецьких дач Є.М. Воронцовим (1940). М.І. Зябровим самка здобута 29.06.1937 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012). Нами перебування виду підтверджено 27.05.2018 р. спостереженням птахів у соснових насадженнях.

Зозуля (*Cuculus canorus*). Звичайний вид. Зазначена на гніздуванні в усі періоди досліджень. У Новодмитрівському лісі 27–28.05.2018 р. спостерігали 2 самців, ще 5 самців обліковано на маршруті вздовж річки від с. Новодмитрівка до с. Твердомедове.

Голуб-синяк (*Columba oenas*). Є.М. Воронцовим (1940) наведений як гніздовий вид дубових насаджень Інгулецької дачі й загалом Володимирівського лісництва. В.В. Шевченко (1940) вважав його лише зимуючим видом. У статусі зимуючого він наведений і в роботі І.Б. Волчанецького (1959). Заперечує гніздування також і В.І. Тарашук (1953). Ми не включаємо голуба-синяка до списку гніздових видів дослідженої території.

Припутень (*C. palumbus*). Нечисленний вид. Вперше наведений як вид, що гніздиться, за спостереженнями 1967 р., коли був виявлений у сосновому лісі (Волчанецкий и др., 1970). Нині так само гніздиться. Знайдений нами 28.05.2018 р. на околиці Новодмитрівського лісу.

Звичайна горлиця (*Streptopelia turtur*). Нечисленний вид. Спостерігалася всіма дослідниками. М.І. Зябровим птах здобутий 13.06.1937 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012). У Новодмитрівському лісі 28.05.2018 р. зустріли 2 пари, ще 14–15 пар обліковано на маршруті вздовж річки від с. Новодмитрівка до с. Твердомедове. Також птахи мешкають у соснових насадженнях.

Орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*). Новий нечисленний вид. Дорослого птаха в Новодмитрівському лісі спостерігали 28.05.2018 р. (фото).

Орел-карлик. 28.05.2018 р., Новодмитрівський ліс. Фото І.Є Моїсеєва.
Booted Eagle in the Novodmytrivsky forest.

Великий яструб (*Accipiter gentilis*). Звичайний вид. За спостереженнями 27–28.05.2018 р., в Новодмитрівському лісі гніздиться щонайменше 1 пара та ще не менше 2 пар у прилеглих лісових насадженнях біля сел. Велика Олександрівка. Попередніми дослідниками не спостерігався.

Чорний шуліка (*Milvus migrans*). Є.М. Воронцов (1940) характеризує його як звичайний гніздовий вид. М.І. Зябровим самка здобута 7.06.1937 р. (Девятко, Джамирозев, 2012). Гніздився шуліка і в 1967 р. (Волчанецкий и др., 1970). Нами не виявлений, найімовірніше, через короткочасність спостережень. Умови для гніздування цього хижого птаха тут цілком придатні. Чорний шуліка знайдений у гніздовий період на р. Інгулець вище та нижче за течією (Милобог, 2012; наші дані) та у Володимирівському лісі (Рединов и др., 2020).

Звичайний канюк (*Buteo buteo*). Звичайний вид. У Новодмитрівському лісі нами не знайдений, але гніздиться на прилеглій території. Попередніми дослідниками не виявлений, хоча у Володимирівському лісі та прилеглих позахисних смугах гніздився вже в 1950 р. (Тарашук, 1953).

Сплюшка (*Otus scops*). Згадується для соснових насаджень біля сел. Велика Олександрівка за спостереженнями 4–11.05.1962 р. (Абеленцев, Уманская, 1968). У 1967 р. не виявлена (Волчанецкий и др., 1970). Нами не знайдена, але гніздування її відоме у Володимирівському лісі (Рединов и др., 2017) та нижче за течією Інгульця (наші дані).

Вухата сова (*Asio otus*). Раніше птахи гніздилися в насадженнях Інгулецької дачі (Воронцов, 1940; Волчанецкий и др., 1970). М.І. Зябровим пташеня здобуто 4.06.1937 р. (Девятко, Джамирозев, 2012). У даний час гніздування в лісі малоімовірне через дефіцит гнізд воронових, але можливе на прилеглій території. Виявити вид шляхом програвання голосу вночі у Новодмитрівському лісі нам не вдалося.

Болотяна сова (*A. flammeus*). Зниклий вид. Раніше її наводили як гніздового, осілого, звичайного, але нечисленного птаха лісових насаджень (Воронцов, 1940). Сучасне гніздування в лісах Інгулецької дачі є малоімовірним. Нами вид не виявлений.

Сіра сова (*Strix aluco*). Гніздовий вид. На програвання голосу вночі з 27 на 28.05.2018 р. у Новодмитрівському лісі прилетіла пара птахів. У таблиці І.Б. Волчанецького (1959) вона вказана помилково як осілий вид для Володимирівського лісництва з Інгулецькою дачею.¹² За спостереженнями 4–11.05.1962 р., сіра сова наведена для соснового лісу в околицях сел. Велика Олександрівка (Абеленцев, Уманская, 1968).

Одуд (*Uropsa eops*). Звичайний вид. Спостерігався всіма дослідниками. Гніздиться в лісі та на прилеглій території. Гніздування підтверджено знахідкою 28.05.2018 р. дупла з пташенятами в Новодмитрівському лісі.

¹² Статус переплутаний з хатнім сичом (Рединов и др., 2020).

Орнітофауна Інгулецької лісової дачі у гніздовий період
Ornithofauna of the Ingulets forest plot in breeding period

Вид	ЕГ	Статус у різні роки		Місяця й роки проведення обліків		
				Інгулецька дача		Новодмитрів- ський ліс
		1936–1967	2018	1936–1938	1967	2018
1	2	3	4	5	6	7
<i>Perdix perdix</i>	Д	А	–	+	+	–
<i>Phasianus colchicus</i>	Д	А	А		+	(+)
<i>Caprimulgus europaeus</i> *	Д	А	А	+	+	(+)
<i>Cuculus canorus</i>	Д ²	А	А	+	+ ⁴	+
<i>Columba oenas</i>		О	–	– ¹	–	–
<i>C. palumbus</i>	Д	А	А	–	+	+
<i>Streptopelia turtur</i> *	Д	А	А	+	+	+
<i>Hieraaetus pennatus</i>	Д		А			+
<i>Accipiter gentilis</i>	Д	А	А		–	+
<i>Milvus migrans</i> *	Д	З	?	+	+	?
<i>Buteo buteo</i>	Д		А	–	–	(+)
<i>Otus scops</i>	Д	З	?	–	– ³	?
<i>Asio otus</i> *	Д	З	?	+	+	?
<i>A. flammeus</i>	К	А	–	+	+	–
<i>Strix aluco</i>	Д	?	А		– ³	+
<i>Falco tinnunculus</i> *	С	З	–	+	+	–
<i>F. vespertinus</i> *	Д	З	–	+	+	–
<i>F. subbuteo</i> *	Д	А	А	+	+	(+)
<i>Upupa epops</i> *	С	А	З	+	+	+
<i>Coracias garrulus</i>		О	–	–	– ¹	–
<i>Jynx torquilla</i>	Д	А	З	–	+	+
<i>Dryobates minor</i>	Д		З			+
<i>Dendrocopos major</i>	Д	А	З	–	+	+
<i>Picus canus</i>	Д		А	–	– ⁴	+
<i>Lanius collurio</i> *	Д	А	А	+	+	+
<i>L. minor</i> *	Д	А	А	+	+	(+)
<i>Oriolus oriolus</i> *	Д	З	А	+	+	+
<i>Garrulus glandarius</i>	Д	А	А	–	+	(+)
<i>Pica pica</i> *	Д	А	З	+	+	(+)
<i>Coloeus monedula</i> *	С	А	–	+	+	–
<i>Corvus frugilegus</i> *	Д	З	–	+	+ ⁴	–
<i>C. cornix</i>	Д	А	А	+	+	(+)
<i>C. corax</i>	Д	–	А	–	–	(+)

Закінчення таблиці

End of the Table

1	2	3	4	5	6	7
<i>Cyanistes caeruleus</i> *	Д	А	А	+	+	+
<i>Parus major</i>	Д	А	З	+	+	+
<i>Remiz pendulinus</i> *	Л?	А	А	+	+	+
<i>Lullula arborea</i> *	Д	А	?	+	+	–
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>		О	–	– ¹	–	–
<i>Ph. trochilus</i>		О	–	– ¹	– ⁴	–
<i>Ph. collybita</i>	Д	–	З	– ¹	– ⁴	+
<i>Hippolais icterina</i>	Д	–	Л	–	–	+
<i>Sylvia atricapilla</i> *	Д	А	А	+	+	+
<i>S. borin</i> *	Д	А	?	+	+	–
<i>S. nisoria</i> *	Д	А	А	+	+	(+)
<i>Curruca curruca</i>	Д	А	?	+	+	?
<i>C. communis</i> *	Д	А	А	+	+	(+)
<i>Sturnus vulgaris</i> *	С	А	З	+	+	+
<i>Turdus philomelos</i>	Д	А	З	–	+	+
<i>T. merula</i>	Д	А	З	–	+	+
<i>Muscicapa striata</i> *	Д	А	А	+	+	+
<i>Erithacus rubecula</i>	Д	–	З	–	–	+
<i>Luscinia luscinia</i> *	Д	А	?	+	+	?
<i>Ficedula parva</i>		О	–	– ¹	–	–
<i>F. albicollis</i>	Д	–	З	–	–	+
<i>Passer montanus</i> *	С	З	А	+	+	+
<i>Motacilla alba</i> *	Л	А	А	+	+ ⁴	+
<i>Anthus trivialis</i>	Д	–	А	–	–	+
<i>Fringilla coelebs</i> *	Д	А	З	+	+	+
<i>Coccothraustes coccothraustes</i> *	Д	А	З	–	+	+
<i>Chloris chloris</i> *	Д	А	А	+	+	+
<i>Linaria cannabina</i>	Д	А	А	(+)	+	(+)
<i>Carduelis carduelis</i>	Д	А	З	+	+	+
<i>Emberiza calandra</i> *	К	А	А	–	+	(+)
<i>E. citrinella</i>	Д	А	А	+	+	(+)
<i>E. hortulana</i> *	Д	А	А	+	+	(+)
Всього гніздових видів	60	49	47	37	47	47

Умовні позначення. ЕГ – Екологічна група: «Д» – дендрофіл, «К» – кампофіл, «С» – склерофіл, «Л» – лімнофіл. Статус: «З» – гніздування доведено, «А» – гніздиться, «Л» – гніздування вірогідне, «О» – гніздування сумнівне; «+» – вид указаний на території як гніздовий, «(+))» – вид гніздиться у прилеглих насадження та природній деревно-чагарниковій рослинності, «–» – вид

Сиворакша (*Coracias garrulus*). Є.М. Воронцов (1940) вважав, що підстав включати сиворакшу до списку гніздових птахів Інгулецької дачі немає. Хоча вона й гніздиться на півдні, зокрема на Херсонщині, в урвищах. За спостереженнями 1967 р., сиворакша наведена для листяного лісу Інгулецької дачі, але як вид, що гніздився там раніше (Волчанецкий и др., 1970). Таким чином, наявних даних недостатньо для включення сиворакші до списку гніздових видів лісових насаджень Інгулецької дачі. Нами вона в лісі не знайдена, але ми допускаємо гніздування окремих пар на прилеглий території в обривах долини р. Інгулець та кар'єрах.

Крутиголовка (*Jynx torquilla*). Нечисленний вид. На гніздуванні вказана з 1967 р. (Волчанецкий и др., 1970). У Новодмитрівському лісі 27–28.05.2018 р. обліковано 5 пар.

Малий строкатий дятел (*Dryobates minor*). Нечисленний вид, знайдений уперше нами. За спостереженнями 27–28.05.2018 р. в Новодмитрівському лісі гніздиться 2–3 пари. Гніздування підтверджено знахідкою дупла з пташенятами.

Великий строкатий дятел (*Dendrocopos major*). Звичайний вид. В.В. Шевченко (1940) писав, що птах намагався влаштувати дупло у вербі, але до списку гніздових видів його не вніс. На гніздуванні вказаний із 1967 р. (Волчанецкий и др., 1970). Нами у 2018 р. (27.05) гніздування доведено знахідкою дупла з пташенятами в Новодмитрівському лісі.

Сивий дятел (*Picus canus*). Рідкісний вид. У Новодмитрівському лісі 28.05.2018 р. знайдене старе нежиле дупло та спостерігали 1 ос.

Звичайний боривітер (*Falco tinnunculus*). Зниклий вид. Раніше був звичайним. Розміщення птахів визначалося наявністю гнізд воронових (Воронцов, 1940; Будниченко, 1950). У лісництві біля с. Новодмитрівка птах здобутий О.С. Будниченком 8.07.1936 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012). У 1967 р. боривітер ще гніздився (Волчанецкий и др., 1970). Зник він з лісу, за аналогією з іншими острівними лісами (Костюшин, Мирошніченко, 1995), вірогідно, у 1970–1980-х рр. Нині в Новодмитрівському лісі та прилеглих насадженнях не гніздиться.

не гніздиться, «пробіл» – вид не згадується чи його статус не визначено. Зірочкою позначені гніздові види, екземпляри яких здобуті в 1936–1938 рр. (23.05–8.07), зберігаються в Музеї природи Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна.

Примітки. 1 – як гніздові помилково вказані мігруючі або кочові особини; 2 – зозулю ми розглядаємо в цій роботі як дендрофільний вид; 3 – вид знайдено у 1962 р.; 4 – статус виду в 1967 р. визначено нами шляхом порівняння зі списком 1936–1938 рр.

Кібчик (*F. vespertinus*). Зниклий вид. Раніше був численним. Подібно до борівітра, розміщення птахів визначалося наявністю гнізд воронових. У 1936 р. у Велико-Олександрівській дачі на 27 га налічували до 400, а в Новодмитрівській дачі на 32 га – до 300 гнізд граків (*Corvus frugilegus*), зайнятих кібчиками (Будниченко, 1950). У 1967 р. вони ще гніздилися (Волчанецкий и др., 1970). Зник кібчик з лісу, за аналогією з іншими острівними лісами (Костюшин, Мирошніченко, 1995), вірогідно, в 1970–1980-х рр. В агроландшафтах цей сокл почав зникати в 1990-х рр. У даний час не гніздиться як на території, що розглядається, так і на прилеглий.

Великий підсоколик (*F. subbuteo*). Рідкісний вид. Є.М. Воронцов (1940) спостерігав його гніздування в будівлях сорок (*Pica pica*) і сірих ворон (*Corvus cornix*). М.І. Зябровим птах здобутий 17.06.1937 р. (Девятко, Джамірзоев, 2012). На гніздуванні вказаний з 1967 р. (Волчанецкий и др., 1970). Нами великий підсоколик спостерігався 28.05.2018 р. біля Новодмитрівського лісу в долині р. Інгулець.

Терновий сорокопуд (*Lanius collurio*). Звичайний вид. Спостерігався всіма дослідниками. У Новодмитрівському лісі нами 28.05.2018 р. обліковано 3 пари. Гніздяться тернові сорокопуди і в інших насадженнях.

Чорнолобий сорокопуд (*L. minor*). Спостерігався всіма попередніми дослідниками. Нині рідкісний вид. Нами знайдено пару на схилах долини Інгульця біля с. Архангельське. Можливе гніздування окремих пар по периферії Інгулецьких дач.

Іволга (*Oriolus oriolus*). Звичайний вид. Спостерігалася всіма дослідниками. Гніздиться в Новодмитрівському лісі та інших насадженнях.

Сойка (*Garrulus glandarius*). Рідкісний вид. Вперше знайдена в 1967 р. (Волчанецкий и др., 1970). Нами обліковано 28.05.2018 р. 1 та 2 ос., відповідно в лісі та районі с. Твердомедове.

Сорока (*Pica pica*). Зараз гніздиться лише на прилеглий території, де рідкісна. Дві особини спостерігали 28.05.2018 р. біля с. Твердомедове. Раніше була численним птахом Інгулецьких дач (Воронцов, 1940; Будниченко, 1950).

Галка (*Coloeus monedula*). Раніше гніздилась в Інгулецькій дачі (Воронцов, 1940; Волчанецкий и др., 1970). Там здобуто М.І. Зябровим 10–13.06.1937 р. двох самців і самку (Девятко, Джамірзоев, 2012). У даний час гніздиться на прилеглий території у круглих бетонних опорах ЛЕП.

Грак (*Corvus frugilegus*). Зниклий вид. За описом О.С. Будниченка (1940, 1950), в Інгулецькій і Новодмитрівській лісових дачах у 1936 р. не було жодної ділянки лісу, де б не гніздилися граки. Так, на 13 найбільш населених видом гектарах Новодмитрівської дачі розміщувалося понад 800 гнізд.

Сіра ворона (*C. cornix*). Раніше гніздилася в Інгулецькій дачі (Воронцов, 1940; Волчанецкий и др., 1970). Нині це рідкісний вид у долині р. Інгулець.

Крук (*C. corax*). Звичайний вид. У 1967 р. не знайдений (Волчанецкий и др., 1970). У даний час гніздиться в лісі та на опорах ЛЕП. Нами обліковано 28.05.2018 р. 2 ос. над лісом в околицях с. Твердомедове.

Голуба синиця (*Cyanistes caeruleus*). Нечисленний вид. Гніздиться протягом усього розгляданого періоду. М.І. Зябровим самець здобутий 14.06.1937 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012).

Велика синиця (*Parus major*). Звичайний вид. Знайдена всіма дослідниками. Нами гніздування підтверджене спостереженнями двох виводків.

Ремез (*Remiz pendulinus*). Малочисленний вид. В Інгулецькій дачі двох самців здобуто 24.05.1936 р. Є.М. Воронцовим (Девятко, Джамирзоев, 2012). Нами пару обліковано 27–28.05.2018 р. у Новодмитрівському лісі на березі річки.

Лісовий жайворонок (*Lullula arborea*). За даними Є.М. Воронцова (1940), лісовий жайворонок був виявлений І.Б. Волчанецьким на зарослих дрібним рідким сосняком піщаних кучугурах в Інгулецькій дачі (ур. Летючі піски), де ймовірно гніздився. Перебування виду підтверджено здобутими 31.05.1937 р.¹³ та 5.04.1938 р. самцями, відповідно, М.І. Зябровим і В.В. Шевченком (Девятко, Джамирзоев, 2012). Нами, вірогідно, був пропущений, зважаючи на те, що в кінці травня птахи майже не співають.

Жовтобровий вівчарик (*Phylloscopus sibilatrix*). Є.М. Воронцов (1940) писав, що цей вівчарик у 1936 р. у Володимирівському лісництві не виявлений, але в наступні роки знайдений по Інгульцю. В.В. Шевченко (1940) вважав його гніздовим видом для Володимирівського лісництва. І.Б. Волчанецький (1959) для Володимирівського лісу разом з Інгулецькою дачею наводить жовтобрового вівчарика як гніздовий вид під знаком питання. У 1967 р. він в Інгулецькій дачі не знайдений (Волчанецкий и др., 1970). Нами птахів не виявлено.

Весняний вівчарик (*Ph. trochilus*). В.В. Шевченком (1940) наведений як гніздовий вид для Володимирівського лісництва разом з Інгулецькою дачею. Ним самець здобутий 23.05.1937 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012). І.Б. Волчанецьким (1959) для Володимирівського лісу разом із Інгулецькою дачею весняний вівчарик наведений як пролітний вид.

Цей вівчарик не характерний для географічної зони, що розглядається, достовірні випадки гніздування на території степової зони Правобережної України не відомі (Рединов и др., 2017, 2020). Вказівка на гніздування виду В.В. Шевченком безсумнівно ґрунтується на помилковому сприйнятті співаючих мігруючих особин за птахів, що гніздяться.

¹³ Дату (місяць) було встановлено виходячи з термінів роботи М.І. Зябрева на даній території.

Вівчарик-ковалик (*Ph. collybita*). Новий гніздовий вид. В.В. Шевченко (1940) вважав цього вівчарика гніздовим видом Володимирівського лісництва. Пізніше В.І. Тарашук (1953) заперечує гніздування, а І.Б. Волчанецький (1959) для Володимирівського лісу разом з Інгулецькою дачею наводить його як вид, що гніздиться, але під знаком питання.

За нашими спостереженнями вівчарик-ковалик – звичайний вид Новодмитрівського лісу. У 2018 р. (27–28.05) гніздування підтверджено спостереженням виводка та злетків.

Звичайна берестянка (*Hippolais icterina*). Вірогідно, гніздиться. Самець, що співав, спостерігався в Новодмитрівському лісі 28.05.2018 р.

Чорноголова кропив'янка (*Sylvia atricapilla*). Виявлена всіма дослідниками. Звичайний вид Новодмитрівського лісу та прилеглих листяних насаджень. Найбільш численна з кропив'янок.

Садова кропив'янка (*S. borin*). У гніздовий період виявлена в 1930-ті рр. В Інгулецькій дачі М.І. Зябровим самець здобутий 25.05.1936 р. Нами в Новодмитрівській дачі не знайдена, але ми припускаємо її гніздування в інших насадженнях.

Рябогруда кропив'янка (*S. nisoria*). Нечислений вид. Є.М. Воронцов (1940) писав, що вона вкрай рідкісна і здобута М.І. Зябровим на р. Інгулець. Ця тушка збереглася, датована вона 30.05.1937 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012). За спостереженнями 1967 р., рябогруда кропив'янка наведена для Інгулецьких дач як гніздовий вид (Волчанецький и др., 1970). Нами у прирічкових чагарниках біля Новодмитрівського лісу самець, який токував, виявлений 28.05.2018 р.

Прудка кропив'янка (*Curruca curruca*). Є.М. Воронцов (1940) писав, що її знайдено І.Б. Волчанецьким у молодих насадженнях сосни в Інгулецькій дачі. За спостереженнями 1967 р., прудку кропив'янку наведено також для листяних насаджень дачі біля сел. Велика Олександрівка (Волчанецький и др., 1970). Нами та іншими дослідниками не знайдена. Сучасне гніздування окремих пар можливе в населених пунктах.

Сіра кропив'янка (*C. communis*). Нечислений вид. Спостерігалася всіма дослідниками. Нами 28.05.2018 р. облікований самець на узліссі біля річки.

Звичайний шпак (*Sturnus vulgaris*). Численний вид. Спостерігався всіма дослідниками. Гніздиться в Новодмитрівському лісі та інших насадженнях.

Співочий дрізд (*Turdus philomelos*). Численний вид. На гніздуванні вперше знайдений у 1967 р. (Волчанецький и др., 1970). Нами гніздування підтверджено знахідкою гнізда з пташенятами у Новодмитрівському лісі. Цікавим є здобуття птаха 11.05.1937 р. В.В. Шевченком, вік якого визначено як juv (Девятко, Джамирзоев, 2012).

Чорний дрізд (*T. merula*). Численний вид. На гніздуванні вперше знайдений у 1967 р. (Волчанецкий и др., 1970). Нами гніздування підтверджено знахідками гнізд і спостереженнями злетків у Новодмитрівському лісі.

Сіра мухоловка (*Muscicapa striata*). Звичайний вид. Спостерігався всіма дослідниками. Здобутий 23.05.1937 р. В.В. Шевченком (Девятко, Джамирзоев, 2012). У Новодмитрівському лісі нами обліковано 3 пари та знайдено торішнє гніздо.

Вільшанка (*Erithacus rubecula*). Новий гніздовий вид. У 2018 р. (27–28.05) спостерігали птахів, що турбувалися, і злетків. Попередніми дослідниками не знайдена.

Східний соловейко (*Luscinia luscinia*). Нечисленний вид. Самець здобутий М.І. Зябровим 13.06.1937 р. (Девятко, Джамирзоев, 2012).

Мала мухоловка (*Ficedula parva*). Як імовірно гніздовий вид для Інгuleцьких дач і загалом Володимирівського лісництва наведена Є.М. Воронцовим (1940). В.В. Шевченко (1940) не вважав цю мухоловку гніздовим видом. Заперечує гніздування її й В.І. Таращук (1953), вважаючи, що «*причиною такої помилки послужили екземпляри, які затрималися на прольоті*». У пізніших зведеннях вона також вказана як негніздовий вид (Волчанецкий 1959; Волчанецкий и др., 1970). На території степової зони Правобережної України достовірні випадки гніздування малої мухоловки невідомі (Пекло, 1987; наші дані). Нами птахів не виявлено.

Білошия мухоловка (*F. albicollis*). Звичайний вид. Попередніми дослідниками на гніздуванні не знайдена. У Новодмитрівському лісі обліковано близько 20 пар. Гніздування підтверджено 27–28.05.2018 р. знахідкою дупла з пташенятами та спостереженням злетка.

Польовий горобець (*Passer montanus*). Виявлений усіма дослідниками. У Новодмитрівському лісі нами обліковано 2 пари біля дупел.

Біла плиска (*Motacilla alba*). Нечисленний вид. Гніздиться в лісі та на прилеглий території, переважно в населених пунктах. У Новодмитрівському лісі 27–28.05.2018 р. обліковано 2 пари.

Лісовий шеврик (*Anthus trivialis*). Відомості про колишній статус пугтані. І.Б. Волчанецьким (1959) він указаний як гніздовий вид для Володимирівського лісництва разом з Інгuleцькою дачею. Водночас Є.М. Воронцов (1940) лісового шеврика не згадує зовсім. Не зазначений він і В.В. Шевченком (1940). За спостереженнями у 1967 р., цей птах в Інгuleцькій дачі також не гніздився (Волчанецкий и др., 1970). Нині звичайний вид. Токуючих шевриків спостерігали 27–28.05.2018 р. в соснових насадженнях та листяному лісі біля сел. Велика Олександрівка.

Зяблик (*Fringilla coelebs*). Численний вид. Спостерігався всіма дослідниками. Гніздиться в Новодмитрівському лісі та інших насадженнях.

Самець здобутий 10.06.1937 р. М.І. Зябровим (Девятко, Джамирзоев, 2012). Гніздування підтверджено спостереженням 27.05.2018 р. злетків.

Костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Звичайний вид. Виявлений на гніздуванні в 1967 р. в листяному лісі. Нами гніздування підтверджено спостереженням виводків 27–28.05.2018 р.

Зеленяк (*Chloris chloris*). Звичайний вид. Спостерігався всіма дослідниками. Самець здобутий 21.06.1936 р. М.І. Зябровим (Девятко, Джамирзоев, 2012).

Коноплянка (*Linaria cannabina*). Є.М. Воронцов (1940) знаходив її на гніздуванні в чагарниках по ярах, у долині р. Інгулець та в садах у селищах. Нині гніздиться в населених пунктах та чагарниках у долині річки та, можливо, на околицях лісових насаджень.

Щиглик (*Carduelis carduelis*). Нечисленний вид. Спостерігався всіма дослідниками.

Просіянка (*Emberiza calandra*). За спостереженнями 1967 р., вказана як новий гніздовий вид (Волчанецкий и др., 1970). Два самці обліковані 28.05.2018 р. на маршруті між Новодмитрівським лісом та с. Твердомедове.

Звичайна вівсянка (*E. citrinella*). За спостереженнями 1967 р., вказана як вид, що гніздився раніше в соснових насадженнях і новий вид для листяного лісу (Волчанецкий и др., 1970). Що послугувало підставою для вказівки про колишнє гніздування виду невідомо, можливо це технічна помилка. Нами співаючий самець виявлений 28.05.2018 р. у верболозі біля річки в районі с. Твердомедове. Звичайний вид.

Садова вівсянка (*E. hortulana*). За спостереженнями Є.М. Воронцова (1940), була звичайним гніздовим видом різноманітних насаджень і дрібнолісся. Він знаходив її на гніздуванні також у чагарниках по ярах і в долині Інгульця. Окремі пари й зараз гніздяться на узліссях лісових насаджень. Нечисленний вид.

Обговорення

У гніздовій орнітофауні лісових насаджень Інгулецької дачі представлені такі екологічні групи видів: дендрофіли, склерофіли, кампофіли та лімнофіли. Розглянемо кожну з них окремо і проаналізуємо зміни, що відбулися протягом останніх 80 років.

Дендрофіли (51 вид). Найчисленніша група. Її поповнили не менше 20 нових видів птахів: фазан, припутень, орел-карлик, великий яструб, звичайний канюк, сіра сова, крутиголовка, малий строкатий дятел, великий строкатий дятел, сивий дятел, сойка, крук, вівчарик-ковалик, співочий дрізд, чорний дрізд, вільшанка, білошия мухоловка, лісовий щеврик, звичайна вівсянка й, вірогідно, звичайна берестянка. З них нами вперше виявлено 6 видів: орел-

карлик, малий строкатий дятел, сивий дятел, вівчарик-ковалик, вільшанка та білошия мухоловка.

У лісових насадженнях Інгулецької дачі зникли на гніздуванні щонайменше 6 видів: сіра куріпка, кібчик, чернолобий сорокопуд, сорока, грак, сіра ворона. Сорока, сіра ворона та чернолобий сорокопуд із лісу зникли, але в малій кількості гніздяться в насадженнях на прилеглій території. Вухата сова і прудка кропив'янка нами не виявлені, але ми допускаємо їхнє гніздування в окремі роки у штучних насадженнях на території, що розглядається. Так само нами, мабуть, пропущені, чорний шуліка, сплюшка, лісовий жайворонок і садова кропив'янка. Стверджувати, що ці види на даній території зникли ми не можемо, оскільки вони знайдені у Володимирівському лісі (Рединов і др., 2020) та в інших лісових насадженнях на Інгульці (Костюшин, Редінов, 2004; наші дані). Також по периферії лісових масивів можливе гніздування сирійського дятла (*Dendrocopos syriacus*)¹⁴, мешканця населених пунктів.

Протягом періоду досліджень стабільне гніздування відзначено для наступних видів: дрімлюга, звичайна зозуля, звичайна горлиця, терновий сорокопуд, іволга, чорноголова кропив'янка, рябогруда кропив'янка, сіра кропив'янка, голуба синиця, велика синиця, зяблик, костогриз, зеленяк, коноплянка, щиглик, звичайна та садова вівсянки.

Склерофіли (5). Стабільно гніздяться 3 види: одуд, звичайний шпак і польовий горобець. Звичайний боривітер і галка перестали гніздитися в лісових насадженнях, але гніздяться на прилеглій території.

Кампофіли (2). Сучасне гніздування болотяної сови в лісових насадженнях дослідженої території сумнівне. Гніздування просянки в лісових насадженнях має випадковий характер.

Лімнофіли (2). Ремез і біла плиска гніздилися протягом усього періоду досліджень.

* * *

Насадження Інгулецької лісової дачі, закладені у XIX – на початку XX ст. в долині р. Інгулець, птахи почали заселяти ще в перші десятиліття їхнього існування. До моменту першого обстеження (1936–1938 рр.) у них сформувався досить багатий орнітокомплекс із переважанням видів-дендрофілів.

Із другої половини XX ст. спостерігається чітка тенденція до збільшення видового різноманіття птахів у зазначених насадженнях. За 80-річний період, що розглядається, в Інгулецькій дачі та у прилеглих лісових насадженнях з'явилися не менше 20 видів, усі – представники дендрофільного комплексу. Крім того, на досліджуваній території в репродуктивний період із нових видів виявлено звичайну берестянку, гніздування якої потребує підтвердження.

¹⁴ Цей вид у таблицю не занесено.

Із фауни лісових насаджень Інгулецької дачі випало щонайменше 9 видів, які належать до дендрофілів, кампофілів і склерофілів. Частина з них продовжує гніздитися на прилеглий території.

ЛІТЕРАТУРА

- Абеленцев В.И., Уманская А.С. (1968): Зимнее питание ушастой совы в Херсонской области. - Орнитология. Москва: МГУ. 9: 331-334.
- Белик В.П. (2000): Птицы степного Придонья: формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ. 1-376.
- Боровская Т. (1963): Начало большого дела. - Охотник и рыболов Украины. К.: Главное изд-во сельскохоз. лит-ры УССР. 93-98.
- Будниченко А.С. (1940): Материалы по экологии грача во Владимировском лесничестве Николаевской области. - Тр. н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьков. гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 153-165.
- Будниченко А.С. (1950): К экологии и хозяйственному значению кобчика и других птиц в полезавитных лесонасаждениях. - Зоол. журн. 29 (2): 97-106.
- Ветров В.В., Милобог Ю.В., Стригунов В.И. (2003): Болотный лунь в бассейне р. Ингулец. - Мат-лы IV конфер. по хищным птицам Северной Евразии. Пенза. 162-164.
- Волчанецкий И.Б. (1959): Материалы по орнитофауне юга Правобережной Украины и Молдавии. - Тр. НИИ биологии и биол. ф-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 28: 75-79.
- Волчанецкий И.Б., Лисецкий А.С., Холупяк Ю.К. (1970): О формировании фауны птиц искусственных насаждений юга Украины за период с 1936 по 1967 г. - Вестн. зоол. 1: 39-47.
- Воронцов Е.М. (1940): Материалы по орнитофауне Владимировского лесничества Николаевской области УССР. - Тр. н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьков. гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 69-90.
- Девятко Т.Н., Джамирзоев Г.С. (2012): Каталог орнитологической коллекции Музея природы Харьковского нац. ун-та им. В.Н. Каразина (Кавказ, южные регионы России и Украины, Средняя Азия, Казахстан). Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина. 1-398.
- Костюшин В.А., Мирошниченко В.И. (1995): Хищные птицы некоторых заповедных объектов Николаевской области. - Практичні питання охорони птахів. Чернівці. 165-168.
- Костюшин В.А., Редінов К.О. (2004): До орнітофауни долини р. Інгулець та пониззя р. Вісунь. - Сучасні проблеми зоологічної науки. Мат-ли конф. К.: ВПЦ: «Київський університет». 91-93.
- Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. (2003а): Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. К.: ВПЦ «Київський університет». 1-73.
- Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. (2003б): Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. К.: ВПЦ «Київський університет». 1-141.
- Литус И.Е. (1986): Аклиматизация диких животных. К.: Урожай. 1-192.
- Миколаївська область. 1937-2007 р. (2007): Історичний альманах. Миколаїв: Атолл. 1-60.
- Милобог Ю.В. (2012): Соколоподібні (Falconiformes) степової зони України: видовий склад, територіальний розподіл, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. Кривий Ріг. 1-351.
- Милобог Ю.В., Ветров В.В., Стригунов В.И. (2002): Современное состояние хищных птиц бассейна реки Ингулец. - Бранта. 5: 14-24.
- Національний атлас України (2007). К.: ДНВП «Картографія». 1-440.
- Пекло А.М. (1987): Мухоловки фауны СССР. К.: Наук. думка. 1-180.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2017): Орнитофауна Трикратского леса и его окрестностей (Николаевская область) в гнездовой период. - Беркут. 26 (2): 90-105.
- Редінов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А. (2020): Орнитофауна заказника «Владимировская дача» и его окрестностей (Николаевская область) в гнездовой период. - Беркут. 29 (1-2): 21-43.

- Скоробогатов В.М., Сплодитель А.О., Мойсієнко І.І. та ін. (2023): Поствоєнний розвиток природно-заповідного фонду Миколаївщини. Миколаїв – Київ – Чернівці: Друк Арт. 1-224. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 33).
- Тарашук В.И. (1953): Птицы полезащитных насаждений степной зоны УССР и возможности использования их для борьбы с вредителями. К.: Изд-во АН УССР. 1-124.
- Ходосовцев О.Є., Мойсієнко І.І., Бойко М.Ф. та ін. (2019): Старовинні забуті парки Херсонщини. Херсон: Вид. Дім «Гельветика». 1-300.
- Шевченко В.В. (1940): К вопросу о заселении птицами искусственных лесонасаждений юга Украины. - Тр. н.-и. зоол.-биол. ин-та Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького. 8-9: 123-135.
- Grishchenko V. (2004): Checklist of the birds of Ukraine. - *Berkut*. 13 (2): 141-154.